

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ

Актуальне дослідження проблем сучасного конституціоналізму і теорії конституції

(рецензія на монографію М. Савчина
«Конституціоналізм і природа конституції»)

С. Шевчук

доктор юридичних наук, професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія»,
член-кореспондент Національної академії правових наук України

Розвиток конституціоналізму в Україні на сучасному етапі є складним та багатоаспектним, що зумовлено становленням демократичної конституційної державності. Модифікація форм правління як спроба оптимізації організації державної влади не в усіх випадках давала бажані результати. Крім того, вітчизняні дослідники не завжди роблять акцент на основній меті функціонування держави — забезпеченні прав людини і основоположних свобод та сталого розвитку суспільства. Інколи конституціоналізм пов'язується з усіма державно-правовими явищами, однак менше приділяється уваги їх сутності, зв'язку конституційних положень із політико-правовою реальністю. Осмисленню цих проблем присвячено рецензовану монографію вітчизняного вченого-конституціоналіста М. Савчина¹.

Автор монографії досліджує конституціоналізм як політико-правове явище, спираючись на перевірку теоретичних гіпотез через фактичні дані, суспільно-політичні дебати щодо впровадження окремих елементів доктрини конституціоналізму та відповідну політико-правову практику. На основі системного і порівняльно-правового методу дослідження М. Савчин слушно зазначає: «Інститути громадянського суспільства, політичної системи, органи публічної влади, побудовані на мережі соціальних зв'язків, свідчать у свою чергу про ефективність правових норм і процедур. Водночас компаративний аналіз моделей конституціоналізму свідчить, що цього не достатньо. Виникає замкнене коло: відсутність або неефективність правових процедур і правил зумовлює неефективність згаданих інститутів — недоліки інститутів є об'єктивною перешкодою правових реформ» (с. 8). Нині в Україні спостерігаються складні процеси щодо впровадження верховенства права та забезпечення ефективного захисту прав людини і основоположних свобод, притаманні насамперед адміністративній та судовій практиці. Тим більше, сьогодні конституційна модель в Україні поєднує окремі

¹ Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : моногр. — Ужгород : Поліграф-центр Ліра, 2009. — 372 с.

елементи радянської доктрини права з класичним конституціоналізмом, особливо в галузі прав людини і основоположних свобод. У зв'язку з цим дещо нівелюється пряма дія положень Конституції України, що підриває її авторитет, а також засади правової визначеності у відносинах громадян і держави.

Наступним важливим компонентом монографічного дослідження є розкриття природи конституції через конституційні цінності, які автор розглядає як певні надпозитивні матеріальні і духовні блага, що зумовлюють зміст конкретних конституційних положень, а також законодавства, адміністративної і судової практики. У свою чергу конституційні цінності, на думку автора, — це певні орієнтири, що наповнюються конкретним змістом у конституційних принципах і нормах. У роботі обґрунтовується система конституційних цінностей та їх ієрархія. На підставі цього розкривається структура конституції та особливості механізму її чинності.

У першому розділі монографії розкрито поняття конституціоналізму з урахуванням результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень, а також відповідної політико-правової практики. Цілком слушно автор не ототожнює конституціоналізм із писаною конституцією, а навпаки, розкриває його як методологічну основу реалізації і правового захисту конституції. Проаналізовано особливості основних типів сучасного конституціоналізму з доктринального та порівняльно-правового погляду. Також у контексті доктрини багаторівневого конституціоналізму німецького вченого І. Перніце дано коротку характеристику рівнів конституціоналізму (субнаціонального, національного і супранаціонального), що важливо у контексті сучасних процесів конституціоналізації міжнародного права, а також глобалізації та інтеграції національних правових систем. М. Савчин розглядає конституціоналізм як багатоаспектне явище, що виражає режим правління, згідно з яким державна організація побудована на раціональних засадах з метою забезпечення прав людини і основоположних свобод. Залежно від особливостей національної правової системи та конституційної традиції конституціоналізм виявляється по-особливому переважно у країнах Північної Америки і Європи. Досвід конституціоналізму внаслідок демократичних трансформацій суспільства був запозичений країнами Латинської Америки і Південної Європи, а пізніше країнами Центральної та Східної Європи. Складніші процеси практичного втілення доктрини конституціоналізму спостерігаються у колишніх республіках СРСР, оскільки спадщина тоталітаризму тут є гнітючою і більше перешкоджає лібералізації суспільного життя, обмежує політичну активність громадян та ускладнює підзвітність і відповідальність влади.

Окрему увагу приділено особливостям, зародженню, еволюції, сучасному стану та перспективам розвитку українського конституціоналізму. На думку М. Савчина, джерелами українського конституціоналізму є свобода, народовладдя, деконцентрація влади та самоврядування. Автор наводить вагомі аргументи на користь того, що недотримання цих засад призводить до серйозних проблем у реалізації конституції та здійсненні конституційного правління. Водночас доволі суперечливою є теза автора про те, що український конституціоналізм виник приблизно в той самий час, коли відбулися буржуазні революції у країнах Західної Європи та у Північній Америці. Період дослідження обмежуються кінцем 2009 року, тобто до визнання Конституційним Судом України неконституційним Закону про

внесення змін до Конституції України у зв'язку із порушенням процедури його прийняття. Цікавою також була б думка автора щодо правових засад діяльності Конституційної Асамблеї, хоча у монографії сформульовано авторські пропозиції щодо модернізації чинної на кінець 2009 року Конституції України (с. 118–122), що не втрачають своєї актуальності й нині.

Викликає доктринальний інтерес дослідження природи конституційних цінностей, які, на думку автора, становлять основу сучасного конституціоналізму як певні програмні положення, цілі діяльності держави, щодо яких існує консенсус у суспільстві та які спрямовані на вільний розвиток індивіда у демократичному суспільстві. У роботі проаналізовано тричленну структуру конституційних цінностей в Україні, спираючись на аналіз тексту Основного Закону: честь і гідність, життя і здоров'я людини — права і свободи людини, суверенітет і територіальна цілісність України — положення розділу I, III, XIII Конституції України. Водночас М. Савчин теоретично обґрунтовує ідею ієрархії конституційних цінностей, на вершині якої перебувають універсальні цінності — гідність людини, свобода, рівність, справедливість, солідарність, толерантність, субсидіарність і верховенство права. Як атрибутивні цінності, що забезпечують юридичне оформлення універсальних цінностей, розглянуто конституцію, конституційну юриспруденцію (акти конституційних судів та аналогічних інститутів), закони, доктрину, конституційні звичаї. До інституціональних цінностей автор відносить народний суверенітет, демократію, легітимність публічної влади і конституційну державність. У роботі імпонує те, що автор спочатку розкриває сутність конституційних цінностей, а потім переходить до визначення природи конституції. Важливим також є те, що конституційні цінності зважуються через аналіз актів конституційної юстиції, що дає змогу на основі усталеної судової практики визначити їх вагомість у національній правовій системі.

Із монографії випливає, що конституція має дуалістичну природу — автор розкриває її нормативний характер крізь призму соціального порядку. На основі поєднання міждисциплінарного підходу та аналізу сучасних теорій конституцій розкривається природа конституції як «певний тип політичної організації суспільства та інтеграції його інститутів із метою досягнення суспільного блага» (с. 230). Водночас суперечливою є теза автора, відповідно до якої «конституція виступає як система основоположних цінностей та цілей розвитку політичних інститутів та публічної влади». Це певною мірою суперечить подальшим твердженням М. Савчина про те, що положення конституції мають зобов'язальну природу і забезпечують горизонтальний ефект у національній правовій системі, а також закладає механізми легітимації глобального права (зворотні явища конституціоналізації міжнародного права та інтернаціоналізації конституційного права).

В останній частині роботи розкривається чинність конституції, механізм якої утворюють установча влада, законодавство, реалізація діяльності уряду, інтерпретація та правовий захист. Чинність конституції проаналізовано у соціальному контексті, що наповнює реальним змістом механізми реалізації установчої влади народу (проаналізовано різні її моделі на прикладі Іспанії, Нідерландів, США, Чехії та деяких інших країн), вимоги щодо якості законів відповідно до принципу верховенства права, методів і способів тлумачення конституції у конкретних істо-

ричних обставинах. Досить детально в роботі проаналізовано механізм здійснення установчої влади народу, вимоги матеріального і процесуального характеру щодо її реалізації. Цей аналіз є актуальним у контексті сучасних суспільно-політичних дебатів щодо реалізації конституційної реформи в Україні.

У цілому рецензована монографія М. Савчина є вагомим внеском у розвиток вітчизняного конституціоналізму, в якій синтезовано різні підходи до визначення як нормативної, так і соціальної природи конституції, визначено основні тенденції розвитку вітчизняного і зарубіжного конституціоналізму у контексті процесів глобалізації та інтеграції на міжнародному рівні. Монографія «Конституціоналізм і природа конституції» буде корисною для науковців, аспірантів, студентів, політичних і державних діячів, представників громадських організацій.